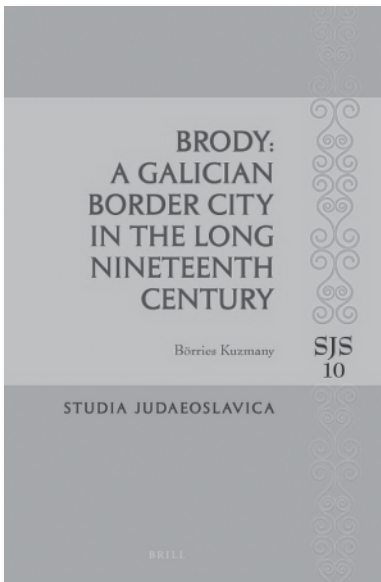

Štajerskem do njenega vstopa v državo SHS konec leta 1918 – ena druge ne morejo otresti, se pač hočeš nočeš morajo »tepsti« med sabo. Ne nazadnje je Arnold Suppan ponazoril ta koncept tudi za Spodnjo Štajersko.¹⁵ Prikazati je želel zgodovino konfliktov narodov habsburške monarhije glede na potek, vzroke in posledice od sredine 19. stoletja naprej. Zgodovina konfliktov sicer pomeni, da se skozi daljši časovni lok pokaže, kako in zakaj se je končalo bolj ali manj neproblematično skupno življenje različnih skupnosti in kako so uveljavitev nacionalnih prizadevanj, tudi s političnimi motivi, osebna ali ideološka motivirana politika moči in tudi nasilna sredstva vodili k propadu in ponovnem oblikovanju srednjevzhodnega in jugovzhodnega evropskega sveta držav in njihovih skupnosti. Mešanje etničnih skupin, ki je historično dejstvo, njihovih jezikov, kultur in socialnih miljejev, postane problem, ko se prvotna toleranca sprevrže v konfrontacijo. Tudi za ta aktualni raziskovalni koncept je Cvirnov *Trdnjavski trikotnik* postavil pomembne temelje, ki veljajo še danes.

Martin Moll
prevedel Filip Čuček

Börries Kuzmany,
Brody: A Galician Border City in
the Long Nineteenth Century
Boston in Leiden, Brill 2017,
443 strani

Pričujoča monografija Börriesa Kuzmanyja, zgodovinarja na Inštitutu za raziskovanje moderne in sodobne zgodovine avstrijske akademije znanosti in umetnosti, je plod skoraj dve desetletji trajajočega raziskovanja danes skorajda pozabljenega mesteca Brodi, ki je do razpada habsburškega imperija ležalo na njegovem skrajnem severovzhodnem robu. Knjiga, ki je avtorju prinesla nekaj prestižnih nagrad in naletela na naklonjeno kritiko recenzentov, je sicer v nemškem jeziku izšla že leta

2011. Od lanskega leta pa je na voljo tudi v angleški različici.

Avtor gradi zgodbo o preteklost mesta Brodi s pomočjo historičnih drobcov, ki jih skozi poglavja uspešno povezuje v razmeroma koherentno pripoved »dolgega trajanja« o vzponu in kasnejšem gospodarskem ter splošnem brodolomu mesta. Če je še leta 1830 Brodi štel okoli dvajset tisoč prebivalcev, in bil s tem takoj za Lvovom drugo

15 Arnold Suppan, *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, 2014).

največje mesto v Galiciji, se za razliko od velike večine drugih imperialnih mest v nadaljevanju 19. stoletja ni pretvoril v cvetoče urbano središče. V pričujoči monografiji je Kuzmany izvrstno razgrnil prav to nenavadno zaporedje dogodkov. Pri iskanju odgovorov se ni omejil le na gospodarske ozire, pač pa je pod drobnogled vzel tudi vsakdan sicer zelo heterogenega prebivalstva tega obmejnega mesteca. Prav iz vidika prebivalstvene sestave je bil namreč po Kuzmanyjevih besedah Brodi 19. stoletja izjemen. Kajti Brodi je bil vsaj do razpada monarhije »najbolj judovsko med vsemi avstro-ogrskimi mesti,« kristjani, med njimi Poljaki in Ruteni oziroma Ukrajinci, pa nikoli niso predstavljali več kot tretjine mestnega prebivalstva.

Ambiciozno zastavljeno delo, v katerem Kuzmany »tradicionalne« historiografske pristope uspešno združuje s sodobnejšimi socialno in kulturno zgodovinskimi, je sicer razdeljeno na tri vsebinske sklope. Prvi, s statističnimi podatki močno podprt del, je zasnovan kot vpogled v Brodijevo pestro ekonomsko preteklost. V njem je avtor posegel po historičnih virih kvalitativnega značaja in pri tem naslovil vprašanje razlogov, ki so v Brodyu privedli do ekonomske in splošne družbene krize poznega 19. stoletja. Z drugimi besedami, Kuzmany poskuša ugotoviti do kolikšne mere lahko historično ozadje pravzaprav pojasni nastalo krizo.

Četudi Brodi ne leži ob morju, je leta 1779 pridobil status prostega carinskega območja; privilegij, ki je bil sicer namenjen le obmorskim emporijem. Že tako ugodne obmejne razmere za trgovanje so s tem dobile še dodatno spodbudo. Brodi je namreč – kot tako rekoč nevtralno območje med Avstrijo in Poljsko oziroma kasneje Rusijo –, imel vlogo pomembnega stičišča. A ta privilegij se je kmalu izkazal za prekletstvo. Napoleonova zasedba in strogi ukrepi, ki so tej zasedbi sledili, so močno okrnili trgovski promet, vsaj tisti, ki je dotlej potekal po legalni poti. Brodiju je dodatno škodila tudi politična in ekonomska centralizacija habsburške države, ki ga je puščala na obrobju. K slabšanju razmer pa je prispevala še industrializacija, ki je Brodi povsem obšla in na ta način zapečatila njegovo usodo perifernega mesteca. V tovrstnih okoliščinah se je močno razcvetelo tihotapstvo, ki je vsaj za eno stoletje ostalo ključen del mestnega gospodarstva. To potrjujejo tudi številni potopisi druge polovice 19. stoletja, ki Brodi slikajo kot tihotapsko in vohunsko metropolo. Med drugim pritrjuje temu tudi opus Josepha Rotha (1894–1939), ki je svoja zgodnja leta preživel ravno v Brodiju.

Ko so bila leta 1878 v imperiju ukinjena vsa prostocarinska območja z izjemo Trsta in Reke, je Brodi izgubil svoje ekonomske privilegije. To je zanj predstavljalo dodaten udarec. Kriza, pred katero je že vsaj od leta 1860 skušal ubežati, se je sedaj razplamtela. Več velikih trgovcev, bogatih družin in drugih prominentnejših meščanov je mesto zapustilo. Cene nepremičnin so padle, število delovnih mest se je skrčilo in razširila se je revščina, ki je mestna oblast zaradi zmanjšanega obsega pridobljenih davkov ni bila v stanju blažiti. Pozen prihod železnice v mesto je samo še prispeval h krizi. Navzlic dejstvu, da je znotraj avstro-ogrskega konteksta celotna Galicija veljala za razmeroma zaostalo, so tedaj Brodi v številu prebivalstva in gospodarsko začela prekašati tudi nekatera druga mesta kronovine Galicije.

Nekaj živahnosti, četudi žalostne in kaotične, so za kratek čas v mesto s seboj prinesli begunci, ki so se v drugi polovici 19. stoletja zgrnili v Brodi, postojanko na dolgi poti do Amerike. Posebno poljski upori (1863) in pogromi (1881/1882), zaradi katerih se je leta 1883 v Brodiju sočasno znašlo celo 14.000 beguncev, so privedli do tega, da je mesto začasno znova dobilo vlogo prometnega vozlišča. Kuzmany k temu tudi dodaja, da je Brodi navkljub gospodarski zaostalosti vseskozi ostajal pomembna točka mentalnih zemljevidov vzhodnoevropskih Judov in regionalno izobraževalno središče. Temu se natančneje posveča v drugem delu svoje monografije.

Avtor tako v drugem delu interpretira Brodi kot multikulturni *Lebenswelt*. Kuzmany Brodi res predstavlja kot nekdanje središče judovske skupnosti celotne vzhodne Evrope, a spregovori tudi o Poljaki in Rutenih oziroma Ukrajincih. Seveda opozarja, da gre pri rabi omenjenih »etničnih« kategorij za poenostavljanje. Kuzmany vseskozi poudarja dejstvo, da, denimo, tedanjih Poljakov ni moč enačiti z današnjimi, da judovska skupnost nikakor ni bila homogena in da je statistične popise pač treba jemati z rezervo. Kuzmany slednje dodatno podkrepi s primerjavo popisa iz leta 1890 s popisom iz leta 1900. Na prvi pogled daje primerjava obeh rezultatov vtis, da se je v samo enem desetletju število dvojezičnih prebivalcev Brodija korenito zmanjšalo, a kot ugotavlja avtor upah dvojezičnosti ni bil posledica migracijskih valov, temveč nasledek situacijske pogojenosti individualnih identifikacijskih strategij, ki jasno kažejo na vprašljivo vrednost popisov za razumevanje tovrstnih fenomenov.

Kuzmany pripoveduje tudi o vsakodnevnih stikih in o (pragmatičnem) sodelovanju med različnimi prebivalci Brodija. Posebej omenja tudi v mestne politične strukture dobro integrirane Jude. Vendar pa se s prelomom 19. stoletja razmere spremenijo, saj so razraščajoča se nacionalna gibanja okrnila sodelovanje med heterogenimi prebivalci Brodija. Še več, Brodi je postal jabolko spora med ukrajinskim in poljskim nacionalnim gibanjem. Navkljub ekonomski in politični krizi, pa je Brodi razmeroma uspešno ohranjal status regionalnega izobraževalnega središča, v katerem so se še vedno srečevali zelo različni posamezniki. Še v letu 1890 je bilo skoraj devetdeset odstotkov šol dvo- ali trijezičnih, ki pa se – tako kot nenacionalne identifikacije in občutki pripadnosti monarhiji – niso ohranile; nacionalne bitke so se tudi tukaj v veliki meri odvijale znotraj izobraževalnih institucij.

V tretjem, z bogatim vizualnim materialom opremljenem delu nudi avtor vpogled v raznovrstne interpretacije mesta in njegove preteklosti. Ta del monografije bralca nagonarja najizraziteje, in sicer s poudarjanjem večkrat zanemarjene relacije med preteklostjo in sedanostjo. Prav zato ni zanimiv zgolj za zgodovinarje, temveč tudi za antropologe, sociologe in druge bralce. Kuzmany razmišlja v tem delu o spominjanju in ugotavlja, da je razumevanje mesta, kot je Brodi, odvisno predvsem od posameznikovega etničnega ali verskega ozadja, v 20. stoletju pa tudi od državljanstva ali boljše nacionalne pripadnosti. Posamična razumevanja namreč poudarjajo le izbrani del prebivalstva, medtem ko ostale dele preprosto zamolčijo. Potopisi in drugi viri, ki pričajo o preteklosti Brodija tako včasih dajejo vtis, kot da ne pripovedujejo o enem in istem urbanem središču, temveč o povsem različnih krajih. Avtor posebno vlogo v procesu kolektivnega spominjanja, podobno

kot veliko drugih raziskovalcev, pripisuje spominskim krajem oziroma krajem memorije. Kuzmany v tem delu ponudi diferenciran in kritičen pogled na mestno preteklost, s katerim se zoperstavlja prevladujočima interpretacijama zgodovine; interpretacijama, ki Brodi dojemata bodisi kot izključno ukrajinsko bodisi kot izrazito judovsko mesto.

V enem zadnjih podpoglavij tretjega dela, morda najzanimivejšem, spregovori avtor o Brodiju, kakor so si ga v zadnjih petindvajsetih letih zamislili različni popotniki, novinarji, literati in drugi obiskovalci. V teh sodobnih narativih nastopa Brodi kot preužitek habsburškega kulturnega sveta, v katerem je poudarjena vloga Judov, odsotnost nacionalnih gibanj pa je predstavljena kot edinstvena.

Naj povzamem, v Kuzmanijevi skrbno pripravljene urbani biografiji nastopa meja kot prostor intenzivnih stikov, združevanja in pestrosti, in ne kot pust, dolgočasen in za zgodovinarje nezanimiv prostor. Brodi je bil tako skozi svojo zgodovino resda obmejno, a kljub svoji tisočkilometrski oddaljenosti od Dunaja, ne nujno tudi periferno mesto nekdanjega imperija. Iz ene izmed bistvenih točk imperija se Brodi preobrazila v ekonomsko, intelektualno in politično zares periferno mesto šele na pragu 20. stoletja, ko ga na nek način zaobidejo celo nacionalni diskurzi, saj si ga nihče ne prisvoji kot svojega središča. Vseeno pa Kuzmany na več mestih poudarja, da sta središčnost in perifernost zmeraj odvisni od perspektive. Prav zato govori o prekrivajočih se geografijah (*overlapping geographies*), s čimer skuša nakazati, da je isti kraj moč razumeti na različne načine, enkrat kot središče, drugič kot obrobje.

Pohvale vredno je tudi to, da je Kuzmany svojo zgodbo o mestu skozi čas zapisal na način, ki preteklosti ne gleda skozi nacionalno lečo. V njegovi raziskavi gre namreč za mesto kot celoto in ne le za delček mestnega prebivalstva, ki bi jih bilo moč razumeti izolirano od mestne celote. Kot sem zapisala že v uvodu v pričujoče besedilo, opozarja Kuzmany v svoji monografiji tudi na na videz efemerne epizode, ki so se odvijale v mestu, a istočasno v obzir jemlje zgodbe, ki so okvire samega mesta močno presegle. Ne pozablja torej na socialno, intelektualno in kulturno zgodovino habsburške monarhije in Evrope kot take. V tem smislu je pričujoča knjiga tudi zgodovina modernizacije, nacionalizma, kapitalizma, transnacionalnosti in zgodba o različnih interpretacijah preteklosti. Ne nazadnje velja Brodijevo pot od uspešnega in cvetočega mesta do tako imenovanega »etničnega mozaika« razumeti tudi kot metaforo za celoten habsburški imperij – skladno z zgodovino habsburškega imperija kot jo v svoji predlani izdani monografiji *Habsburški imperij* (*The Habsburg Empire*) razume Pieter Judson.

Naj za konec še omenim, da je za slovenskega bralca Brodi v nekem smislu daleč, vsaj geografsko, a obenem iz zgodovinoepisne perspektive pravzaprav zelo blizu. Številna danes slovenska mesta so si z Brodijem delila isto usodo. Imperialni okvir, ki je v veliki meri narekoval zgodovinski tok mesta Brodi, je krojil usodo tudi drugim delom imperija. Kuzmanyjeva knjiga na vsak način ponuja izjemne možnosti za primerjavo širokemu krogu zgodovinarjev, ki jih zanimajo urbana središča nekdanje monarhije.